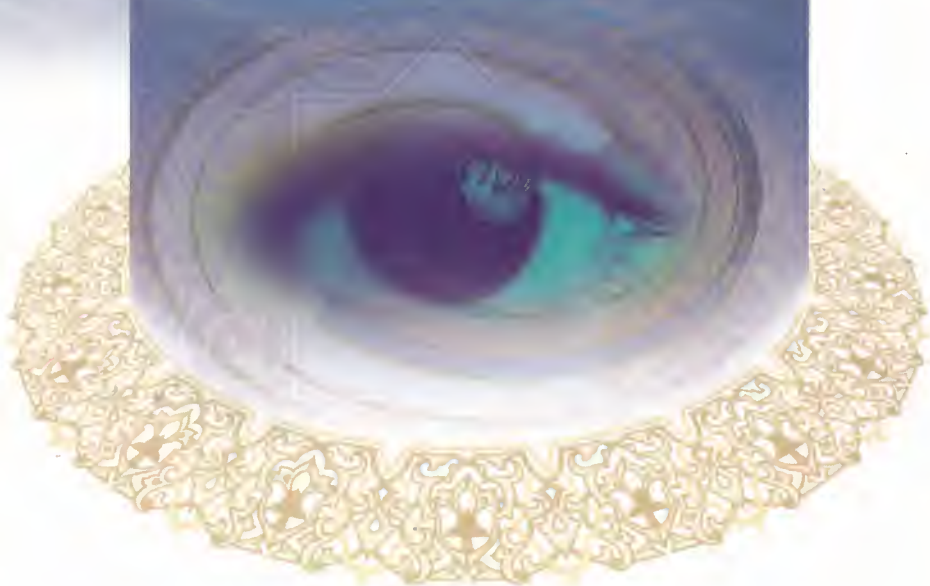

نظارت کنترول از دیدگاه اسلام

به مناسبت سال پیامبر اعظم (ص)

سید بن مصطفیٰ

فهرست مطالب

۷	پیش‌گفتار
۹	مقدمه
۱۳	مدیریت اسلامی، مدیریت «متعهد متخصص» است
۲۴	تعاریف و بررسی‌ها
۳۳	بررسی تعاریف و نتیجه‌گیری
۳۵	ضرورت و اهداف
۳۷	ضرورت و لزوم
۳۹	اهمیت و فواید نظارت و کنترل
۴۱	اهمیت نظارت و کنترل از نظر اسلام
۴۳	سابقه و جایگاه نظارت و کنترل
۵۴	نظارت و کنترل در دنیای امروز
۶۰	دامنه و وسعت نظارت و کنترل
۶۵	علمیت بحث نظارت و کنترل
۶۸	نظارت در اندیشه اسلامی
۷۰	نظارت الهی
۷۴	نظارت خدا بر اساس آیات و روایات
۷۸	نظارت جامعه (همگانی)
۸۱	نظارت عمومی و مراحل رشد جامعه اسلامی
۸۳	نظارت مسئولان
۸۶	شیوه نظارت مسئولین
۹۰	انواع نظارت
۹۶	نظارت مستقیم علی‌الصلوات بر امور

سرشناسه: معصومی، حسین، ۱۳۳۶ -

عنوان و پدیدآور: نظارت و کنترل از دیدگاه اسلام / مؤلف حسین معصومی.

مشخصات نشر: تهران: سروش هدایت، ۱۳۸۵.

مشخصات ظاهری: ۲۴۰ ص.

شابک: ۲۰۰۰۰ ریال: 964-96411-7-3

یادداشت: چاپ دوم.

یادداشت: کتابنامه به صورت زیرنویس.

موضوع: مدیریت (اسلام).

موضوع: اسلام و اجتماع.

رده بندی کنگره: ۱۳۸۵ عن ۶۴/م ۶۷/۲۲۲۲ BP

رده بند دیویی: ۲۹۷/۶۵۸

شماره کتابخانه ملی: ۴۵۸۵۶-۸۵م

عنوان کتاب: نظارت و کنترل از دیدگاه اسلام

مؤلف: حسین معصومی

ناشر: سروش هدایت

نوبت و سال چاپ: چهارم - ۸۸

چاپ: گلبرگ ۸۸۷۴۵۴۵ - ۰۲۵۱

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

قیمت: ۳۰۰۰ تومان

تعداد صفحات: ۲۴۰ صفحه

شابک: ۹۶۴ - ۹۶۴۱۱ - ۷ - ۳

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

پیش گفتار

﴿وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ﴾^(۱)

اگر آنچه در دل داری آشکار و یا پنهان کنی همه را خدا در محاسبه شما می آورد.

با برقراری نظام مقدس جمهوری اسلامی، ضرورت تحقیق در مبانی مدیریت اسلامی، برای ایجاد تحول و دگرگونی در امور مدیریت جامعه بیش از گذشته احساس می شود.

پیام رهبر معظم انقلاب اسلامی در فروردین ۱۳۷۳ در مورد وجدان کاری (خودکنترلی و یا نظارت بر خویشتن) و تأکید مجدد معظم له در پیام فروردین ۱۳۷۴ اینجانب را بر آن داشت که به طور مبسوط و در یک اثر مستقل به موضوع نظارت و کنترل از دیدگاه اسلام که یکی از جنبه های اساسی و حساس در مدیریت اسلامی است پردازم.

مقام معظم رهبری در دیدار با معلمانم و کارگران در اردیبهشت ۱۳۷۴ فرمودند: «باید وجدان کار فرهنگ عمومی بشود، باید کاری که کسی انجام می دهد، مثل این باشد که یک نفر بالای سرش ایستاده و او در اتاق خلوت باشد...»

معلم در کلاس درس مدرسه ای که در آخر فلان شهر یا فلان گوشه دور افتاده تهران یا یک روستایی است، باید آن جور درس بگوید و زحمت بکشد و تلاش بکند که گویا الان بازرسی در کلاس نشسته و دارد کار او را نگاه می کند، یا یک ساعت بعد می آید و نتیجه کار او را می بیند،»

ولایت مظلوم	۹۹
شیوه رسول اکرم ﷺ در نظارت غیرمستقیم بر امور جامعه	۱۰۳
نظارت توأم	۱۱۲
اسلام و نظارت اجتماعی	۱۱۴
شمول نظارت عمومی (امر به معروف و نهی از منکر)	۱۲۱
محتسب در حکومت اسلامی	۱۲۶
تاریخ اداره حسبه	۱۳۰
مراحل و کیفیت نظارت اجتماعی	۱۳۵
کیفیت امر به معروف و نهی از منکر	۱۳۹
شرایط وجوب امر به معروف و نهی از منکر	۱۴۳
نظارت عمومی مردم بر رهبران جامعه	۱۴۶
منابع و شاخصها	۱۵۱
شاخصهای نظارت و کنترل از دیدگاه قرآن (کتاب)	۱۵۵
شاخصهای نظارت و کنترل از دیدگاه سنت و سیره پیامبر ﷺ و ائمه علیهم السلام	۱۶۳
قوانین و مقررات رایج	۱۷۰
استنباط شخصی و وجدان	۱۹۱
در طریق نظارت	۱۹۳
تشویق و تنبیه	۲۰۴
مفهوم تشویق و تنبیه در منابع انسانی	۲۰۹
خودکنترلی (کنترل درونی)	۲۱۴
ضرورت و اهمیت خودکنترلی	۲۱۶
مراحل خودکنترلی	۲۲۳
توبه - اصلاح رفتار	۲۲۹
استنتاج و مراجع	۲۳۳
منابع و مراجع	۲۳۸

وجدان کاری یعنی این

در بیانات مذکور، خود کنترلی که از مهمترین شیوه‌های نظارت و کنترل از دیدگاه اسلام است و نشأت گرفته از اعتقاد قلبی و عمیق به نظارت الهی می‌باشد، به عنوان وجدان کاری بیان شده است.

پس از چاپ اول این اثر که به رؤسای محترم ادارات آموزش و پرورش کشور اهداء گردید، مجالی برای چاپ مجدد دست نداد، لکن با اوج‌گیری بحث نظارت و کنترل بر عملکرد مسئولین و روند امور کشور و تأکیدی که بر این امر مهم می‌شود، مطالعه منبعی جامع و منظم در این زمینه بخصوص برای مدیران و مسئولین و نیز همه علاقمندان به آشنایی بیشتر بر جایگاه نظارت و کنترل از دیدگاه اسلام در شرایط فعلی اینجانب را به چاپ مجدد این اثر ترغیب نمود.

لازم به ذکر است که در مطالعه پیشینه چنین موضوعی جز دو مقاله و یک جزوه به اثر مستقل و جامعی در این زمینه برنخورده‌ام لذا امید است این اقدام به نوبه خود قدم کوچکی در تأکید و تأیید بر ضرورت نظارت و کنترل در سطوح مختلف امور کشور اسلامیمان باشد و مورد استفاده مسئولین محترم در رده‌های مختلف و بخصوص دستگاههای نظارتی کشور قرار گیرد.

والسلام

سید حسین معصومی

مقدمه

بدون شک امروز یکی از مهمترین فعالیتهای در زندگی بشر - امر مدیریت است. مدیریت به مفهوم کلی آن سابقه‌ای به قدمت زندگی اجتماعی انسان و حتی بیشتر از آن دارد.^(۱)

«وجود سازمانها و ادارات در مصر قدیم در حدود هزار و سیصد سال قبل از میلاد و ایجاد سیستم اداری منظم در دوران سلطنت پادشاهان تولمی «قرن سوم هق» در مصر و وجود چنین تشکیلاتی در چین باستان و روم باستان نشانگر قدمت تاریخ علم مدیریت است.»^(۲)

همچنین پیدایش سازمانهای اجتماعی و اداری در یونان قدیم و ایجاد حکومت دموکراسی در یونان، آثار و نوشته‌های سقراط، افلاطون و ارسطو در زمینه حکومت و دولت و نوع مدیریت، نشانی از این قدمت و گذشته طولانی آن است.^(۳)

لکن اگر با دیدی وسیع و افقی بالاتر از جامعه محدود بشری، کل نظام هستی مورد توجه قرار گیرد، جهان، واحدی یکپارچه و دارای یک نظام و مدیر و مدبر آن خداست. یعنی یک مدیر بر جهان حاکم است که تدبیر و اداره همه مراحل حرکت و نظام هستی به ید قدرتش می‌باشد «یا من لا یرید الا مرا لا هو» بنابراین مدیریت و رهبری، از سنن الهی حاکم بر کل هستی است که بالتبع بر جامعه بشری نیز این سنت و قانون الهی جاری می‌شود. اشاره به جهان هستی و سنن الهی به آن جهت است که انسان خلفیه... و خلیفه

۱. مشبکی، دکتر اصغر، مطالعه تطبیقی اصول و مبانی مدیریت از دیدگاه اسلام، مجله مدیریت دولتی، شماره ۱۸، چاپ ۱۳۷۱.
 ۲. همان منبع.
 ۳. اشرفی سمعانی، غلامرضا، تحلیلی از مدیریت اسلامی، انتشارات بعثت، ص ۲۱ و ۲۲.

یعنی جانشین یا به تعبیر درست، انسان موجودی است که می‌باید در روی زمین طبق سنن خداوند عمل بکند، بنابراین روش او، باید رنگ و صبغه الهی داشته باشد. در این بحث و تحقیق یکی از وظایف مدیریتی، (نظارت و کنترل) مورد بررسی قرار می‌گیرد و باید انسان به اصول و ارزشهای الهی پایبند باشد و با تدبیر در چگونگی اداره جهان هستی و تفکر در آیات و نشانه‌ها غور و بررسی در متون دینی اعم از آیات و روایات به مبانی اصول مدیریت الهی واقف گردد، سپس با بهره‌گیری از علوم جدید بخصوص علم مدیریت، در پیشبرد جامعه انسانی به سوی کمال که سیر به سوی قرب الهی است بکوشد.

«ضرورت توجه به مبانی عقیدتی از آنجا ناشی می‌شود که مدیریت در هر جامعه متأثر از مبانی فکری فلسفی و عقیدتی آن جامعه است، بطوری که می‌توان این تفاوت را در فعالیتهای مدیران جوامع مختلف با ایدئولوژیها و فرهنگهای گوناگون مشاهده کرد. در یک جامعه انسانگرا و آزاد مدیریت بر مبنای روابط انسانی و انگیزش انسانها استوار است و در یک جامعه فاشیستی و استبدادی، استثمار و اجبار مبنای مدیریت قرار می‌گیرد.»^(۱)

حال باید دید که از دیدگاه تعالیم حیات بخش اسلام، مدیریت اسلامی چیست؟ و یا منظور از مدیریت اسلامی کدام است؟ آیا انتظار داریم مدیریت علمی را از مأخذ اسلامی استخراج کنیم؟ یا اینکه در مدیریت اسلامی در صدد تبیین مبانی و اصول مدیریت علمی باشیم؟

برای روشن شدن این مسئله - توضیح زیر ضروری است که:

اسلام یک نظام الهی است. نظامی که ریشه در وحی دارد و سرچشمه آن قرآن کریم، سنت پیامبر و سیره ائمه اطهار است. این مکتب برای همه ابعاد زندگی انسان طرح

و برنامه دارد و معیارهای یک زندگی انسانی در ابعاد مختلف را برای او مشخص ساخته است.

«این اصول و قواعد را مشخص می‌سازد و تطبیق موارد با اصول را به انسانها واگذار می‌نماید و بدین ترتیب میدان را برای تجربه و تفحص علمی و نیز بحث و نظر فلسفی و کلامی باز می‌گذارد تا بشر بتواند بنیان فلسفی لازم را ارائه نماید و از روشها و شیوه‌های علمی که دستاورد بشر است به منظور کاربرد بهتر آن اصول و قواعد بهره‌گیرد و اینگونه است که علم و فلسفه در خدمت دین قرار می‌گیرد. در این میان آنچه تعیین کننده است و مشخص می‌کند که کدام روش علمی را می‌توان برگزید، همانا معیارها و اصول و قواعد اسلامی در آن بُعد خاص از فعالیتهای بشری است.»^(۱)

«در زمینه مدیریت اسلامی نیز این امر جاری است. اصول و قواعد مدیریت اسلامی را اسلام مشخص می‌کرده است و بشر نیز در زمینه مطالعه علمی مدیریت، گامهایی برداشته و قوانین و شیوه‌ها و ابزارهای علمی موجود را به دست آورده است.

ما بدون اینکه انتظار داشته باشیم اسلام ابزارها و شیوه‌ها یا قوانین علمی مدیریت را به ما ارائه دهد می‌توانیم در چهار چوب اصول و قواعد مدیریت اسلامی، از قوانین، شیوه‌ها و ابزارهای مدیریت علمی حداکثر استفاده را بنماییم و به این طریق علم را در خدمت نظام مدیریت اسلامی قرار دهیم.»^(۲)

«در علم مدیریت جدید اصول و وظایفی را برای مدیر تعیین نموده‌اند، اصولی که علمای علم مدیریت کم و بیش در نوشته‌های خود مورد بحث قرار داده‌اند که عبارتند از:

اصول، هماهنگی و وحدت هدف، سلسله مراتب، تخصص، وحدت فرماندهی، نظارت و کنترل، اختیار و مسئولیت، تعادل، انعطاف‌پذیری و مداومت و اصول کارائی»^(۳)

۱. کمال خرازی، دکتر سید علینقی، مقدمه‌ای بر مبنای مدیریت اسلامی، نشریه علوم تربیتی، دانشگاه تهران، شماره ۳ و ۴، ۱۳۶۸.

۱. همان منبع.
۲. همان منبع.
۳. الفتداری، علی محمد، سازمان و مدیریت، انتشارات مولوی، چاپ ۲۶، بهار ۱۳۷۲، ص ۲۱ - ۱۸.

مدیریتی که در جامعه اسلامی عهده‌دار این وظایف است، دارای ویژگیها و صفات متعددی است و ضرورت دارد در این مقدمه بحثی در خور ارائه در این زمینه داده شود. زیرا کلیه وظایف فوق‌الذکر، خاصه بخش عمده آنچه در این کتاب تحت عنوان «نظارت و کنترل» آورده می‌شود، جامعه عمل نمی‌پوشد، مگر مدیر به عنوان مجری این امر دارای صفات مورد نظر در مدیریت اسلامی باشد.

هر چند صفات و ویژگیهای متعددی برای مدیر از دیدگاه اسلام گفته شده است، لکن مدیریت اسلامی بر دو شرط اساسی «تعهد و تخصص» مخصوصاً در اجرای وظیفه اساسی نظارت و کنترل استوار است.

در جامعه اسلامی فرض مدیر غیرمتعهد، فرضی غلط است، حال اگر چنین مدیری هم در رأس امور باشد: چون تعهد و اعتقاد واقعی و عملی به ناظرِ خبیر، علیم، قادر، قهار ندارد و همه اختیارات حیطه نظارت در دست اوست، به راحتی از بند نظارت و کنترل آزاد می‌شود، و به علت توانی که در مسئولیتش دارد، می‌تواند جامعه را به فساد و تباهی بکشد.

همچنین در صورت حاکمیت مدیر متعهد بدون تخصص و آگاهی لازم نیز نظارت و کنترل بصورت صحیح انجام نمی‌گیرد و نتیجه همان است که در شق اول بیان شده، زیرا اساسی‌ترین مسئله در نظارت و کنترل کسب خبر و آگاهی از چگونگی روند امور برنامه پیش‌بینی شده می‌باشد، تا با مطابقت فعالیتها با برنامه‌ریزی پیش‌بینی شده و هدایت مداوم امور در مسیر هدف، به شناخت انحرافات و کجی‌ها دست یابد و به اصلاح آنها پردازد. و این امر ممکن نیست، مگر عامل آن (ناظر و مراقب) نسبت به کار و فعالیت تحت کنترل خبره و مطلع باشد.

به سبب اهمیت و حساسیتی که به آن اشاره شد، قبل از ورود به بحث نظارت و کنترل از دیدگاه اسلام، بطول اجمال نظر اسلام را در مورد ویژگیهای مدیر، مورد بررسی قرار می‌دهیم.

ردیف	عنوان کتاب	نام نویسنده
۲۷	حقوق اساسی در قانون اساسی	ج ۱ سیدجلال مدنی
۲۸	حقوق اساسی در نهادهای سیاسی	ج ۱ سیدجلال مدنی
۲۹	حقوق اساسی در نهادهای سیاسی	ج ۵ سیدجلال مدنی
۳۰	حقوق اساسی در نهادهای سیاسی	ج ۶ سیدجلال مدنی
۳۱	حقوق اساسی در نهادهای سیاسی	ج ۷ سیدجلال مدنی
۳۲	حکمت اصول سیاسی اسلام	علامه محمد تقی جعفری
۳۳	دانشنامه جهان اسلام	زیر نظر سید مصطفی سلیم
۳۴	دائرة المعارف علوم اسلامی	محمد جعفر تاج لنگرودی
۳۵	ده گفتار	مرتضی مطهری
۳۶	دیباچه‌ای بر مدیریت اسلامی	سازمان تبلیغات اسلامی
۳۷	رساله نوین جلد ۴	عبدالکریم بی ازار شیرازی
۳۸	رهبری و مدیریت آموزشی	سید محمد میرکمالی
۳۹	زندگی تحلیلی پیشوایان ما	دکتر عادل ادیب تبار
۴۰	سیاست ارزش کار در اسلام	دکتر عبدالله نظر راد
۴۱	سیر الملوک	خواجہ نظام الدین ملوسر
۴۲	سازمان و مدیریت	دکتر علی محمد امانی
۴۳	شناخت اسلام	سید محمد بهشتی
۴۴	طرح ارزشیابی از کارکنان دولت	دفتر آموزش و ارتقاء کارکنان دولت
۴۵	غرر الحکم و درر الکلم	عبدالواحد اسدی
۴۶	فرهنگ آفتاب	عبدالمجید معادخواه
۴۷	فقه سیاسی	عباسعلی عمید زنجانی
۴۸	فقه سیاسی در اسلام	محمد صالح الفالاهی
۴۹	فرهنگ فارسی معین	دکتر محمد معین
۵۰	فرهنگ فارسی عمید	دکتر حسن عمید
۵۱	فرهنگ لغت انگلیسی	دکتر عباس آریانا پور
۵۲	فصلنامه مدیریت دولتی ش (۱۸)	دکتر ابوالفضل صادق پور
۵۳	فصلنامه مدیریت دولتی ش (۴۰ - ۱۳۵۰)	دکتر ابوالفضل صادق پور
۵۴	کاربرد سایبرنتیک در سازمانهای اجتماعی	دکتر جلال مقدس
۵۵	کارنامه دولت جمهوری اسلامی ایران ۱۳۶۵	شورای هماهنگی تبلیغات دولت
۵۶	کتاب النعمان	ابن بابویه قمی

منابع و مراجع

ردیف	عنوان کتاب	نام نویسنده
۱	احیاء العلوم	ابو حامد محمد غزالی
۲	اصول مدیریت	کازمیر ترجمه زمر دیان
۳	آیین کشورداری از دیدگاه اسلام	آیه الله محمد فاضل لنکرانی
۴	آیین شهرداریها	محمد بن احمد بن اخوة ترجمه اشعار
۵	امربه معروف و نهی از منکر	آیت الله نوری
۶	اصول و مبانی مدیریت	عبدالله جاسبی
۷	اصول فقه (آ - ع - ۱)	مرتضی مطهری
۸	اخلاق کارگزاران در...	عبدالله جوادی آملی
۹	بررسی جوانب مختلف انگیزش در کارکنان	دکتر علی اصغر مشبکی
۱۰	الاحکام السلطانیة	ابی یعلی محمد بن الحسین
۱۱	برخورد پیامبر با کار	سید رضا تقوی دامغانی
۱۲	پیامبری و جهاد	جلال الدین فارسی
۱۳	پیامبر و حکومت	جلال الدین فارسی
۱۴	تاریخ سیاسی اسلام	رسول جعفریان
۱۵	تاریخ سیاسی اسلام	حسن ابراهیم حسن
۱۶	تحریر الوسیله	امام خمینی
۱۷	تحلیلی از مدیریت اسلامی	غلامرضا اشرفی سمنانی
۱۸	تحف العقول	شعبه الحرائی
۱۹	تعلیم و تربیت در اسلام	مرتضی مطهری
۲۰	تفسیر نمونه	آیت الله ناصر مکارم شیرازی
۲۱	تفسیر المیزان	علامه طباطبائی
۲۲	تفسیر نهج البلاغه ج ۹	علامه محمد تقی جعفری
۲۳	تنبيه الامه تنزيه المله	آیت الله محمد حسن نایی
۲۴	جامع السعادات	مولی مهدی نراقی
۲۵	جزوه کنترل ارتباطات	وزارت فرهنگ و آموزش عالی
۲۶	چرا کارکنان کاری را که از آنان انتظار می رود انجام نمی دهند	ژاندری محمد

ردیف	عنوان کتاب	نام نویسنده
۵۷	گناه‌شناسی	محسن قرائتی
۵۸	اصول مدیریت	هارولد کونتز و دیگران
۵۹	مقدمه‌ای بر مبانی مدیریت اسلامی	کمال خوازی
۶۰	مطالعه تطبیقی اصول و مبانی مدیریت از دیدگاه اسلامی	دکتر اصغر مشبکی
۶۱	مدیریت عمومی	دکتر سید مهدی الوانی
۶۲	مدیریت اسلامی	محمد حسن نبوی
۶۳	مدیریت علمی مکتبی	عباسعلی اختری
۶۴	مفاتیح الجنان	شیخ عباس قمی
۶۵	مدیریت و فرماندهی در اسلام	آیت الله مکارم شیرازی
۶۶	مدیریت استراتژیک از دیدگاه اجتماعی	شماره ۱۲ فصلنامه مدیریت و ادبیات علی اسدی
۶۷	مدیریت اسلامی	سید علی اکبر افندای
۶۸	مبانی فقهی حکومت اسلامی	حسین علی منتظری
۶۹	مبانی حکومت اسلامی	آیت الله جعفر سبحانی
۷۰	مبانی فقهی کلیات قانون اساسی	عباسعلی عمید زنجانی
۷۱	مقدمه ابن خلدون	عبد الرحمن ابن خلدون
۷۲	مجموعه کامل قوانین مقررات استخدامی	محمد حسن وطنی
۷۳	معارف اسلامی	رحمت الله رحیمی
۷۴	میزان الحکمه ج ۲	محمد محمدی ری شهری
۷۵	محجة البیضاء	مولی محسن فیض کاشانی
۷۶	نگرش بر مدیریت اسلامی	سید رضا تقوی
۷۷	نهایت الارب فی الفنون الادب	شهاب الدین احمد دوبری ترجمه مهدوی دامغانی
۷۸	نظارت و کنترل سازمانی در اسلام	دکتر عبدالله جاسبی
۷۹	نهج البلاغه	سید جعفر شهیدی
۸۰	نهج البلاغه	سید علینقی فیض الاسلام
۸۱	نظارت قوام مدیریت	دفتر بررسی ارزشهای حاکم بر نظام اداری
۸۲	نظریه سایبرنتیک	دکتر حسام الدین بیان
۸۳	نقطه‌های آغاز در اخلاق عملی	آیت الله محمد رضا مهدوی کنی
۸۴	نقش مدیر در مدیریت کار	دکتر علی رضائیان
۸۵	نظام اداری در حکومت اسلامی	شیخ محمد مهدی شمس الدین

عامل اصلی در مجهز شدن به مکارم اخلاقی ، محبت به خدا و
محبت به محبوبان درگاه الهی یعنی پیامبر (ص) و ائمه
معصومین (ع) است که باید این عشق را در دل خویش
پرورش دهیم.

پیام مقام معظم رهبری به مناسبت سال پیامبر اعظم (ص)

